

ההשלכות של נסיגת צה"ל מדרום לבנון על יישובי קו העימות

כוחות צה"ל נערכים לכניסה לדרום לבנון

אם מסכמים את ההשפעה של נסיגת צה"ל מדרום לבנון על כל מרכיבי החיים של התושבים ביישובי קו העימות, עולה המסקנה שהתועלת שהופקה מהמהלך - עד לפרוץ מלחמת לבנון השנייה - הייתה גדולה מהנזק שנגרם. מרכיב מרכזי במסקנה הזאת הוא החיסכון שהושג בחיי אדם

רס"ן ארז מגן

קצין מודיעין, שירת בדרום לבנון ובעוצבת הגליל. בהמשך שירת בחטיבת דובר צה"ל. דוקטורנט בפקולטה למדעי החברה באוניברסיטת בר-אילן

מבוא: המחקר על השפעות הנסיגה מלבנון

מלחמת לבנון השנייה ותוצאותיה החזירו אל סדר היום הציבורי את הסוגיה של גבול הצפון ואת הדיון באופי הטיפול שניתן ליישובי קו העימות. השאלות שנשאלות על אודות המלחמה הן בסיס מעניין למחקר כמעט בכל מישור אפשרי. מעבר לתחקירים שהתקיימו בצה"ל, בקרב גורמי הרשות המבצעת וברשויות המוניציפליות עולות שאלות רבות על האופן שבו התנהלה המערכה בצפון וכיצד הושפעו יישובי קו העימות מההתנהלות הזאת. קשה יהיה להבין את תוצאות המלחמה האחרונה בלבנון בלי להבין לעומק את ההשפעות של עיצוב הגבול לאחר נסיגת כוחות צה"ל מדרום לבנון במאי 2000 על יישובי הצפון.

אף שחלפו כמעט 60 שנה מאז קמה מדינת ישראל, עדיין לא עוצבו גבולותיה הסופיים לכל אורכם. הגבול בין ישראל ללבנון, אף שהוא חופף את קו הגבול שהבדיל בין ארץ ישראל שתחת המנדט הבריטי ללבנון שתחת המנדט צרפתי ונחשב לגבול בין-לאומי מוכר, ידע תמורות וזעזועים הן בהגדרותיו ("קו שביתת נשק" או "קו הפסקת אש") והן בפעילויות שהתבצעו משני צידיו.

השלב האחרון עד כה בעיצוב גבול ישראל-לבנון הוא הנסיגה החד-צדדית של כוחות צה"ל מלבנון עד לקו הכחול (החופף במידה רבה את קו הגבול הבין-לאומי) בהנהגתו של ראש הממשלה אהוד ברק במאי 2000. זאת לאחר שהות של כ-18 שנים בדרום לבנון שבמהלכן שלטה ישראל בשטח בהיקפים טריטוריאליים שונים ובעוצמות שונות.

ההשפעה על מספר הנפגעים

ממצאי מחקר שערכתי (ראו מסגרת משמאל) מצביעים על כך שלאחר נסיגת צה"ל מדרום לבנון חל מיתון בהיקף פעילות הטרור נגד כוחות צה"ל, ובמקביל נרשמה עלייה בהיקף הפגיעה בשטח הריבוני של מדינת ישראל (בשל ירידת חיזבאללה דרומה והתייצבותו על קו הגבול). כן חלה עלייה דרסטית בפעולות ההטרדה נגד צה"ל - בעיקר פעולות התגרות שונות. אולם השינוי החשוב ביותר שהתחולל היה הירידה החדה במספר הנפגעים מפעילות טרור - הן הרוגים והן פצועים.

אולם הקביעה האחרונה מחייבת הסתייגות מסוימת: הנסיגה אכן הביאה לירידה בסך כל הנפגעים הישראליים, אולם שיעור הנפגעים האזרחים עלה בעקבות הנסיגה. במילים אחרות: בעוד שלפני הנסיגה נפגעו יותר חיילים מאזרחים, הרי אחרי הנסיגה נפגעו יותר אזרחים מחיילים. הנתונים האלה מעוררים סימן שאלה בנוגע למידת האפקטיביות של ההגנה שסופקה לתושבים ביישובי קו העימות בעקבות הנסיגה.

השינוי באופיו של הגבול

על אופן התווייתו של גבול ישראל-לבנון כתב הפרשן הצבאי של הארץ (ב-23 ביוני 2000): "יש לדעת, כי שרטוטו של הגבול הבינלאומי מ-1923, שאורכו 96 ק"מ, לא הושלם על-ידי האנגלים והצרפתים ולא על-ידי ישראל ולבנון. מ-1950 ועד ערב מלחמת ששת הימים ניסו צוותים ישראלים ולבנוניים להשלים את המלאכה בחסות האו"ם. כשהפסיקו את מלאכתם בגלל אותה מלחמה היו רק כ-25 ק"מ לא רצופים מהגבול הבינלאומי מסומנים וחתומים על-ידי הצדדים. עוד כרבע מהגבול סומן אז, אך המסמכים לא נחתמו. בקטע המזרחי של הגבול, בין מטולה לחצבני, המודדים לא טיפלו אז.

"סביר להניח שאילו היו מודדי האו"ם והמודדים של לבנון וישראל מנסים לקבוע סופית את קו הגבול הבינלאומי מ-1923, הם היו בוודאי מוצאים סטיות בשיעור של מטרים ספורים לאורך קטעים רבים. הערכה אחת בישראל מדברת על סטיות כאלה לאורך של כ-28 ק"מ. אך הגישה שנקט האו"ם הייתה חכמה. סחבת ממושכת בקביעת קו הנסיגה [בשנת 2000] הייתה יוצרת עילות להתקפות על ישראל ולתגמול ישראלי נמרץ. לא האו"ם הוא המשרטט גבולות בין-לאומיים, אלא המדינות הנוגעות בדבר. אלא שלבנון, כמנהגה, חששה

השלב האחרון עד כה בעיצוב גבול ישראל-לבנון הוא הנסיגה החד-צדדית של כוחות צה"ל מלבנון עד לקו הכחול

ליטול אחריות אפילו בשאלת ריבונותה. לכן לא הייתה לאו"ם ברירה אלא לקבוע את קו הנסיגה של צה"ל, הוא הקו הכחול, כשנקודת המוצא היא החלטת מועצת הביטחון 425, שהתקבלה בעקבות מבצע ליטני. מעולם לא היה שיתוף פעולה כה הדוק בין ישראל לבין האו"ם. ברק החליט כי לשם קבלת לגיטימציה בין-לאומית להשלמת הנסיגה הישראלית מלבנון יש להישמע להוראות האו"ם."

במילים אחרות: בבוא היום יצטרכו ישראל ולבנון להתוות במדויק את הגבול ביניהן. כעת משמש הקו הכחול - שקיבל את אישור האו"ם - קו גבול בין-לאומי מוכר, וסביר להניח שקו הגבול הסופי לא יהיה שונה בהרבה ממנו. חשוב להדגיש שגדר הגבול לא תמיד תואמת את הקו הכחול. במקומות מסוימים החליטה ישראל להעביר את הגדר דרומית לקו כחול כתוצאה משיקולים טופוגרפיים ומבצעיים. המצב הזה כמובן גורם לכך שבפועל שטח ריבוני ישראלי נמצא צפונית

המחקר על הנסיגה

מחקר שערכתי בשנים האחרונות במסגרת עבודת דוקטורט בפקולטה למדעי החברה באוניברסיטת בר-אילן בתחום הגיאוגרפיה הפוליטית עסק, בין היתר, בהשלכות הגיאוגרפיות פוליטיות שהיו להתייצבות ישראל בקו הגבול החדש-ישן על יישובי קו העימות בתקופה הראשונה לאחר הנסיגה ועד פרוץ מלחמת לבנון השנייה ביולי 2006.

חשיבות המחקר נעוצה בכך שהוא בוחן את ההשפעות המיידיות שיש לנסיגה חד-צדדית שלא במסגרת הסכם על יישובים הסמוכים לגבול עוין. הרלוונטיות של המחקר הזה באה לידי ביטוי - בין היתר - לאחר ההתנתקות מרצועת עזה באוגוסט 2005.

המחקר התמקד בכמה רבדים:

1. ההשפעות הגיאוגרפיות המיידיות על יישובי קו העימות בעקבות נסיגת צה"ל מדרום לבנון. הכוונה היא להשפעות בתחומי ההתיישבות, הדמוגרפיה, ההשכלה, הפיתוח האזורי, התשתיות, הסיוע הממסדי, התעסוקה, התיירות, החקלאות, "הנוף הצבאי", תחושת הביטחון והאופן שבו אמדו התושבים את האיום החדש-ישן מצפון.

2. השפעתם של מוקדי סכסוך לאורך הגבול - דוגמת חוות שבעא, קבר הרב אשי והכפר עיג'יר על המצב הגיאוגרפי-אסטרטגי בגבול ישראל-לבנון, על התפתחות יישובי קו העימות, על התוויית קו הגבול, על מיקום גדר הגבול ועל המצב הביטחוני.

המחקר מתבסס על מחקרים, על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, על נתונים ממערכת הביטחון, על סקר דעת קהל, על כלי התקשורת בארץ ובעולם - ובמיוחד על התקשורת הערבית - ועל ראיונות עם תושבים ועם בכירים בצה"ל, במגזר המוניציפלי וברשות המבצעת. המחקר בחן שני יישובים בעלי אופי עירוני וחמש צורות התיישבות כפריות, ובהן יישוב מיעוטים, כדי להגיע להבנת התהליכים ביישובי המרחב (מדובר ביישובים קריית-שמונה, שניר, מטולה, שלומי, זרעית, שומרה ופסוטה).

המחקר מציג רקע תיאורטי, רקע היסטורי וסקירה של המצב הגיאוגרפי-פוליטי באזור וכן ניתוח של הנסיגה הישראלית מדרום לבנון. המחקר כולל בחינה אמפירית של תמונת המצב בקרב יישובי קו העימות ובקרב אוכלוסיית המרחב על בסיס נתונים אובייקטיביים וסובייקטיביים, כגון סקר דעת קהל בקרב היישובים האלה, שנעשה באמצעות מכוון י"ב כהן באוניברסיטת תל-אביב.

הטנק האחרון של צה"ל יוצא מלבנון בשנת 2000 | בבוא היום יצטרכו ישראל ולבנון להתוות במדויק את הגבול ביניהן. כעת משמש הקו הכחול - שקיבל את אישור האו"ם - קו גבול בין-לאומי מוכר, וסביר להניח שקו הגבול הסופי לא יהיה שונה בהרבה ממנו

מנוכחות צה"ל ומהגבלות שהוא הטיל במרחב.

ההשפעה על ההתנהלות האזרחית

לנסיגת צה"ל הייתה השפעה מועטה על הדמוגרפיה, על ההשכלה, על התעסוקה ועל הכלכלה של תושבי קו העימות. גם בתשתיות לא חלו שינויים של ממש, חוץ מאשר בתחום הכבישים: התוואי של כבישים אחדים שונה, וכבישים אחרים הורחבו ושופצו. שינוי התוואים נבע מהרצון שלא לחשוף תנועה אזרחית סמוך לקו הגבול.

שינוי מפתיע שהתחולל בעקבות הנסיגה היה הפחתת הסיוע שהגיש הממסד לתושבי קו העימות. בין היתר צומצמו הקלות המס, וצומצמו בשיעור ניכר מענקי הפיתוח והבנייה שהוענקו קודם לכל התושבים בקו העימות.

בעקבות נסיגת צה"ל חלה פריחה בתחום התיירות בגליל. עם זאת חשוב לציין כי רק שיעור קטן מתושבי קו העימות מתפרנס מתיירות. הרשויות אומנם מקילות על כל מי שרוצה לבנות צימר ולהתפרנס מתיירות, אך הגליל הגיע - כך נראה - לריוויה בתחום הזה. כך קרה שמפריחת התיירות נהנו רק מעטים, בעוד שהקיצוץ בסיוע של הממסד נעשה באופן מקיף ונרחב. הקיצוץ הזה ביטל למעשה את ההישג שהושג בעקבות הפריחה בתיירות, ולכן בפועל לא חל שינוי מהותי בתמונה הכלכלית הכוללת של יישובי קו העימות.

ואכן 50% מהנשאלים במחקר דיווחו כי חשו באופן

חזבאללה - עובדה שנחשפה במלואה עם פרוץ מלחמת לבנון השנייה ביולי 2006.

יחס האוכלוסייה אל "הנוף הביטחוני" החדש

גדר הגבול ושרשרת המוצבים החדשים והמורחבים שהוקמו לאחר הנסיגה יצרו "נוף ביטחוני" חדש. גם הנוף של יישובי קו העימות השתנה בגלל הצורך שנוצר לתפור להם "חליפת ביטחון" חדשה. זו כללה גדר היקפית, שמירה צמודה, כיתת כוננות, מגבלות תנועה בזמן של התרעות ונוכחות כוחות צבא בסמיכות ליישובים או אף בתוכם. הי"חליפה" הזאת

הנסיגה ניתקה באופן מוחלט את האינטראקציות משני צידי הגבול

הגבירה את תחושת הביטחון של התושבים, אף שהתושבים הבינו כי האיום התקרב ואף גבר. ניכר כי מייד לאחר הנסיגה גברה "נראות" הצבא. עם זאת בחלוף הזמן ניכר שינוי במצב הזה בשל הרצון של צה"ל לצמצם את היקף הכוחות בשטח, להנמיך את פרופיל הנוכחות אל מול האויב ("יחתימה נמוכה") ומתוך רצון לפגוע מעט ככל האפשר בנוף ובמרקם היישובים. בכל מקרה, ככלל מתייחסים התושבים בסובלנות לנוכחות של כוחות צה"ל סמוך אליהם, ורק מעטים הצביעו על פגיעה אישית וממושכת כתוצאה

לגדר - מה שמאפשר לגורמי כוח שונים בלבנון לנצל זאת למטרותיהם. עם זאת יש למהלך הזה ששנוי במחלוקת (בגלל הווייתו בפועל על שטח ריבוני ישראלי) גם יתרונות. בראש ובראשונה הוא מאפשר לכוחות צה"ל לפעול מעבר לגדר הגבול בלי לפגוע בריבונות של לבנון.

השינוי המהותי הנוסף שחל בגבול מעבר להתווייתו בשטח הוא הפיכתו מגבול פתוח למחצה, שאיפשר מעבר של כוחות צבא מצד לצד וכניסת אזרחים לבנוניים לעבודות יום בתוך שטח ישראל, לגבול סגור המוגדר "חס ועוין".

הנסיגה ניתקה באופן מוחלט את האינטראקציות משני צידי הגבול. בעת שצה"ל שהה בלבנון התקיימו קשרים כלכליים בין ישראל לתושבי דרום לבנון, שאחד הביטויים הבולטים ביותר שלו היה עבודתם של פועלים מדרום לבנון בישראל. הפסקת הגעתם של הפועלים האלה יצרה בתחילה מחסור בידיים עובדות בגליל, אך מבחינתם של תושבי הגליל מדובר היה בהזדמנויות תעסוקה חדשות, אף שבדרך כלל מדובר היה במקצועות הנחשבים "עבודה שחורה", שאותה לא ששו תושבי האזור לבצע.

במהלך המחקר נראה היה כי לאורך הגבול הולך ומתגבש הסדר גיאופוליטי שעיקרו שליטה של שתי מדינות ריבוניות משני צידי הגבול. אלא שהוואקום השלטוני שנוצר בדרום לבנון איפשר את התבססותם שם של גורמי כוח בלתי מדינתיים בשנים שלאחר הנסיגה - בראש ובראשונה ארגון

גדר הגבול בצפון. צמוד לגדר, בצידה הלבנוני, מתנוסס דגל של החזבאללה |
ההשפעות המיידיות של הנסיגה ניכרו באופן בולט בעיקר באופן בו שינו היישובים את פניהם לאור "חליפת הביטחון" ש"נתפרה" לכל יישוב ולאור הנוף הצבאי שמייד לאחר הנסיגה השפיע רבות על המרחב

העובדה הזאת מערימה קשיים על ניהול הסכסוך לאחר הנסיגה - בעיקר לאור המחלוקות בכמה נקודות לאורך הגבול, כגון קבר הרב אשי, הכפר עיג'ר וחוות שבעא.

הרובד השני מתייחס לאופן שבו מושפעים היישובים באזור קו העימות מהקרבה לגבול עוין שמשני צידיו מתנהלת פעילות צבאית, שעלולה בכל רגע להידרדר למעגל אלימות נוסף.

ההשפעות המיידיות של הנסיגה ניכרו באופן בולט בעיקר באופן בו שינו היישובים את פניהם לאור "חליפת הביטחון" ש"נתפרה" לכל יישוב ולאור הנוף הצבאי שמייד לאחר הנסיגה השפיע רבות על המרחב. רק בשלב מאוחר יותר פחתה הבולטות שלו. ההשפעות האחרות (דמוגרפיות, כלכליות, חברתיות וכיו"צ) היו קטנות מאוד, למעט הפיתוח המשמעותי של תשתית הכבישים וההתפתחות הגדולה של תעשיית התיירות באזור.

מהמחקר עולה כי התועלת שהופקה מהנסיגה - עד לפרוץ מלחמת לבנון השנייה - הייתה גדולה מהנזק שנגרם. מרכיב מרכזי במסקנה הזאת הוא החיסכון שהושג בחיי אדם. אולם ברור לכול ששקלול תוצאותיה של מלחמת לבנון השנייה (ועצם הצורך במלחמה הזאת) שינו את נקודת המבט על תמונת העלות-תועלת של הנסיגה החד-צדדית.

כמעט שלא חשה בשינויים בעקבות הנסיגה של צה"ל מלבנון. ייתכן כי זה נובע מכך שאוכלוסיית המיעוטים לא נפגעה כתוצאה מפעילות טרור במרחב מאז הנסיגה (ועד למלחמת לבנון השנייה).

היחס לתקריות הגבול

היחס של תושבי קו העימות לתקריות הגבול נגזר ממידת הריחוק שלהם מקו הגבול. ככל שהתושבים קרובים יותר לגבול, כך הם נוטים יותר לחשוב שישראל מבליגה יתר על המידה. ישנו גם הבדל בין יהודים למיעוטים ביחס לתקריות הגבול: כמעט תמיד גורסים בני המיעוטים שתגובת ישראל לתקריות היא נוקשה מדי.

התועלת שהופקה מהנסיגה - עד לפרוץ מלחמת לבנון השנייה - הייתה גדולה מהנזק שנגרם

סיכום

אם מסכמים את ההשפעה של נסיגת צה"ל מדרום לבנון על כל מרכיבי החיים של התושבים ביישובי קו העימות, נראה כי ישנם שני רבדים מרכזיים הנפרדים זה מזה אך משפיעים באופן ניכר זה על זה: הראשון מתייחס לאופן קביעת הגבול החדש והמשמעות של הקביעה הזאת על-ידי גורם שלישי (האוי"ם) שלא במסגרת הסכם בין שתי המדינות.

מהותי את הירידה במידת הסיוע שהגיש הממסד לתושבי קו העימות.

ההשפעה על תחושת הביטחון

כ-70% מתושבי קו העימות דיווחו כי בתקופה שלאחר נסיגת צה"ל מדרום לבנון חל שיפור כללי במצבם לעומת התקופה שקדמה לנסיגה. רק 12% דיווחו שחלה הרעה במצבם. ממצא מעניין הוא שתושבי היישובים שאינם סמוכים לקו הגבול דיווחו על שיפור משמעותי יותר במצבם מאשר התושבים הסמוכים לגבול. הסיבה להבדלים האלה היא קרוב לוודאי פסיכולוגית. היא נעוצה בקרבה הפיזית לאויב, בקשר העין עם האיום שמעבר לגבול ובמגבלות התנועה החמורות יותר שהטיל צה"ל על מי שמתגוררים ממש סמוך לגדר המערכת. למרות הנסיגה ולמרות התייצבות חזבאללה על גדר הגבול ממש, דיווחו רוב התושבים כי תחושת הביטחון שלהם השתפרה. נראה כי הסיבה המרכזית לכך הייתה העובדה שנוצר גבול מוסדר הכפוף למערכת ריסונים שבה מעורבים גם גורמים בין-לאומיים.

מרכיב חשוב נוסף הוא מידת הקרבה הפיזית לגבול. באופן לא מפתיע התברר כי ככל שהתושבים מתגוררים סמוך יותר לגבול, כך פחתה באופן משמעותי תחושת הביטחון שלהם, ולהפך: ככל שהיישוב מרוחק יותר מהגבול, כך ניתן להבחין בעלייה בתחושת הביטחון של תושביו.

ניתן לסכם את הסוגיה הזאת כך: קיומו של קשר עין עם האיום שמעבר לגבול מאפשר היכרות טובה יותר עם המצב, עם מאפייני האיום ועם עוצמתו. עם זאת, השקט היחסי השורר לאורך הגבול מעודד הדחקה והכחשה.

נתון מעניין העולה בהקשר הזה הוא הדיסוננס הנוצר בין תפיסת האיום לבין תחושת הביטחון של האוכלוסייה. אף שההיגיון מחייב כי ככל שתפחת תפיסת האיום, כך תגבר תחושת הביטחון של האוכלוסייה, הרי שבפועל לא כך הדבר. בעיניהם של מרבית התושבים בקו העימות האיום מצפון הפך משמעותי יותר בעקבות הנסיגה - אם בשל התקרבותו של האויב לקו גבול, אם בשל המצב השברירי שנוצר ואם בשל התקדמות האויב הן מבחינה טכנולוגית והן מבחינה כמותית - אולם בד בבד הם חשים ביטחון רב יותר. ניתן להסביר זאת באמצעות העובדה שהקרבה הבלתי אמצעית לאויב, שביכולתו לפעול בכל רגע, מכתיבה תפיסה ברורה שלפיה האיום גבר. עם זאת הירידה בהיקפם של אירועי הטרור ובמספר הנפגעים מביאה לתחושת ביטחון הולכת וגוברת.

השפעת הנסיגה על המיעוטים

אוכלוסיית המיעוטים בקו העימות דיווחה כי